

„SOKAT TUDNI ÉS NEM FITOGTATNI”

Arany Zsuzsa: Kosztolányi Dezső élete

Az irodalomtörténet 'életrajzi' műfajáról

A magyar irodalomtudományban évtizedekre háttérbe szorult a pályakép, az életrajz kérdése, sőt, kifejezetten irritált közeg fogadta ezeket a munkákat, melyek sokszor kapták meg a meghaladott pozitivista szemlélet újjáéledésének bélyegét. Kérdés tehát, hogy melyik tehát az a biográfiai műfaj napjainkban, amely az irodalomtörténet elméleti fordulata után is releváns és amelyet nem övez gyanú. A mű- és nyelvközpontú, az irodalom autonómiáját középpontba helyező, az utóbbi évtizedekben nálunk nagyot előrelépő, részint megkésve érkező elmélet iskolák jelentősen átformálták a gondolkodást, az irodalomról való beszédmódot. Konkrét életrajzi monográfia vagy pályakép ritkán teszi lehetővé, hogy abban történeti-módszertani áttekintések helyet kapjanak, ezért magam is megpróbáltam egy külön dolgozatban, mintegy a kritikai pályakép előtt tisztázni közelítesem elméleti alapjait. (Széchenyi Ágnes: Az életrajzírás esélye: elmélet és praxis. Megfontolások egy készülő Schöpflin Aladár-monográfia tükrében. *Irodalomismeret*, 2014/3. 32–48. Ugyanitt jelent meg Szilágyi Márton Csokonai kötetének módszertani jellegű első fejezete: Mi haszna van az írói biográfiáknak. 21–31.)

Az *angolszász* terminus technikus, a kritikai életrajz látszik ilyen megbízható, autentikus fogalomnak. Az „Osiris monográfiák” harmonika-szerűen bővülő sorozata kiadott már kritikai életrajzot, az elsőt Ferencz Győző írta Radnóti-ról (2005), a másodikat Kerényi Ferenc Petőfiről (2008). A sorozatba illeszkedik Tverdota György József Attiláról (*Gondoljatók meg proletárok*, 2021), Bene Sándor Zrínyi Miklósról (2021), szóló kötete. Jelentékeny monográfiák persze ezen az Osiris-sorozaton kívül is születtek. Ilyenek Tverdota György Németh Andorról írt kétkötetes munkája (Balassi, 2009 és 2010), Szilágyi Zsófia *Móricza* (Kalligram, 2013) vagy Havasréti József terjedelmes *Szerb Antalja* (Magvető, 2013). Tverdota Németh Andor-könyvének alcíme: *Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. Havasréti József csak alanya-tárgya névét írta könyve címodalára, az első fejezet mottójául azonban egy Salinger idézetet választott, amely szerint a könyv célja az exhumálás és a magasztalás, bevallva, hogy mégiscsak „a hűvös, tárgyilagos elbeszélő becsülete forog egy kicsit itt is [...] kockán”.

A termékenység – bár szórt kiadókkal – a műfaj iránti élénkület, sőt, a műfaj reneszánszát jelzi. Szegedy-Maszák Mihály – némiképp megtévesztő című – *Kosztolányija* (Kalligram, 2010), lényegében glosszákkal elegyített tanulmányosor, saját Kosztolányi képét főként vitában, nem teljesen összefüggően

fejt ki benne, tudatosan vállat aránytalanságokkal. Erős interpretációs hangsúlyokat hagyományoz, feltűnően gazdag nemzetközi szakirodalmi háttérrel. Csak sajnálhatjuk, hogy „igazi” monográfia megírására Szegedy-Maszák Mihálynak nem vállalkozott.

E passzus zárásaként muszáj itt elősorolni néhány nehezen menthető hiányt, tudományszervezési okokkal is magyarázható bántó elmaradást. (A népszerűsítő *Nagy magyar írók, Arcok és vallomások, az Így élt, az Élet-Kép* sorozat köteteit itt nem említjük, de még a sokkal alaposabb *Kortársaink* köteteit sem vesszük számba, mert ezek a szélesebb közönségnek szóltak, összefoglalók vagy kivonatok voltak, s többségükben nem jelölték forrásaikat.) Az utolsó teljes, tudományos Vörösmarty életrajz 1957-ben (!) jelent meg. De maradjunk a modern magyar irodalom korszakában. Csak 1920-ig tart Rába György Babits Mihály monográfiája. Nincs a tudományosság igényét és az átfogó teljesség elvárását kielégítő Fenyő Miksa-, Ignóus-, Hatvany Lajos-, Juhász Gyula-, Tóth Árpád-életrajzunk. De még Király István Ady-monográfiái sem teszik feleslegessé egy új Ady-pályakép, monográfia kidolgozását. A hiányt sorolhatnánk.

Arany Zsuzsa kötete

Az Osiris monográfia-kötetei alap kutatásokat pótolnak, és harmonika módjára bővülnek. Mindig egy köztes hiányteret töltenek ki, vagy egészen a máig, közelmúltig húzva az időgyenes csúszkáját jeles alkotók munkásságát jelölik az összefüggések szövedékében és a kánonban. (A rövidesen megjelenő Tar Sándor-monográfia lesz egyelőre a végpontja ennek a nyitásnak. Ez Deczki Sarolta munkája.)

A felkérésig, hogy az Arany Zsuzsa köre szerveződő lapszámba írjak, csak részeit olvastam a Kosztolányi életrajzának. Mert kinek van a tudománymetria mágiájába zárt, annak alapján termelő, számonkérő, pénzszótló világban, irodalomtudományi gyárban csak úgy, kedvtelésből, önmaga épülésére alaposan elmerülni egy 472 oldalas könyvben. Amit kiegészít egy 173 oldalas, kisebb betűmérettel szedett hátsó jegyzetapparátus, ami – összeadtam a fejezetenkénti jegyzetszámokat – összesen 3787 (!) tételt tartalmaz. Eddig is tudtam, a lapozgató olvasásból, hogy a teljesítmény monumentális, hogy mekkora hiányt pótol. De most végigolvastam, eltöltöttem vele egy nyarat, és jelentem, nemhogy reveláció volt, de inspiratív, némely megjegyzése a saját kutatási területemen is továbbküldött.

Kosztolányi különben nem is áll rosszul a feldolgozottság tekintetében, hiszen Arany Zsuzsának (és részben Dobás Katának) köszönhetően a napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke is elkészült, de a kritikai kiadás megjelent kötetei is rengeteg információval szolgálnak, beleértve a recepció történetét is. Csakhogy egy az élet linearitását alaposan feldolgozó, azt nem kivonatoló, hanem végig követő, a források hihetetlen bőségét feltáró munka, azért mégis más minőség. Nézzük az Arany Zsuzsa használt forrástípusokat: az MTA és az OSZK kéziratárának anyagai, a

szabadkai levéltár gyűjteménye, Nagy Iván családtörténeti munkái, Topolya történetének feldolgozása, tanulmány- és levelezéskötetek, helyi és országos hírlapi- és folyóiratcikkek, matrikulák, iskolatörténetek, értesítők, bizonyítványok és indexek, ifjúkori szerelmi történeteket elbeszélő lejegyzések, színházművészeti források, fordítástörténeti munkák, ikonográfiai kötet, boncolási jegyzőkönyv, visszaemlékezések végtelen sora. (Külön meg kell említeni Ritoók Emma sokáig a zártnál is zártabb hagyatékának bevonását is a források közé.) És természetesen mindegyik adat rávetítve a művekre, azok keletkezéstörténetére, azok tartalmára és utóéletére. Aki már vállalkozott hasonló, monografikus munkára, az tudja csak igazán, hogy ekkora megmozgatott anyagban, a munka bizonyos, főként kezdeti és befejező szakaszában – csak elveszni lehet. Nemcsak a mennyiség okán, hanem mert tudni kell súlyozni az észrevételek, kommentárok, cédulák között. Ez a fajta munka is értékrend alakító, a válogatás, az arányok megtalálása nélkülözhetetlen. Nem szabad egy jól hangzó és jól idézhető, szellemes, egyediségében érdekes, de összességében mégis torzító mondatot behelyezni egy gondolatmenetbe, csak azért, mert megszületett, mert rendelkezésre áll, mert van. Még érdekesebbé teszi a munkafolyamatot, a munkát, hogy az idézett kommentárok, értékelő mondatok, naplójegyzetek (pl. a közeli Karinthy Frigyesztől és Füst Milántól), egyáltalán nem tudtak egymásról, külön közegben születtek, s egészen biztos, hogy egymás előtt is rejtve maradtak. Csak a monográfus illeszti össze a nagyon különböző anyagokból készült puzzle darabjait, s végül összeáll belőle egy hitelesnek elfogadott kép.

A szubjektíve is hálás olvasó nyereségei

A kötetet, minthogy megjelenésekor a magam Schöpflin-monográfiáján dolgoztam, először kettejük viszonya szempontjából olvastam, a névmutató kínálta említéseken végighaladva. Különösen azért, mert úgy tudtam, egy mindjárt elmesélendő, a Schöpflin-család által megőrzött anekdota alapján is, no meg kettejük nyelvvitája alapján is, hogy kapcsolatuk nem volt harmonikus, nem volt intim, nem alapult azon a feltétlen rokonszenven, ami például Schöpflin Aladárt és Babitsot összefűzte. Kosztolányi és Schöpflin Aladár közel laktak egymáshoz, Schöpflin az Attila út sarkán, Kosztolányi alig száz méterrel feljebb, a Lógodi (sic!, mert a mi házunkon még ott az eredeti házszám tábla, alig száz méterre lakom Kosztolányiék emléktábla jelölte hült helyétől, Schöpflin is így írta az utca nevét leveleiben) és a Tábor utca hegyesszögében. Egyszer Kosztolányi és Schöpflin összetalálkozott a lenti főutcán, a szél lesodorta Schöpflin kalapját, s azt nem sikerült időben elkapnia. A kalap csak repült, görgött az Attila úton, hiába szaladtak utána, mígnem a 4-es (a mai 5-ös) autóbusz is átment rajta. A keménykalapot felvevén Schöpflin formázni kezdte, igazgatta, s ekkor Kosztolányi a történet szerint így szólt: ne tedd, most legalább van valami fazonja. Ez a megjegyzés az adott szituációban Schöpflin egyéniségére is utalt, s a család emlékezete úgy őrizte meg, mintha Kosztolányi nem a kalap formáját, fazonját hiányolta, hanem közvetlenül, iróniába rejtett bántással inkább Schöpflin szürke egyéniségét jellemezte volt. Schöpflin

többek képe szerint halk volt, és inkább egy számvevő szenvtelensége jellemezte, mint a társaságbeli színes, figyelemfelkeltő szereplés. A kritikai életmű fontosabb volt a kritikusnál. (A fél évszázadon át tartó kritikusi életművet Kosztolányi is elismerte, az igazán közeli jövőben, a könyvfesztiválra megjelenő Schöpflin-monográfiám címét – *Ő a magyar kritika* – is Kosztolányinak egy Babitshoz szóló leveléből idézem. Ebben a levélben a legmelegebb hangon köszönti Kosztolányi a kritikust. A retorizált szöveg csupa infinitívusszal dolgozik, felsorolván, mit jelent a Schöpflin név az irodalomban: „hinni, föltétlenül hinni a leírt igében, szolgálni ezt egy életen át, következetesen és biztos ösztönnel, sokat tudni és nem fitogtatni, csak éreztetni a sorok mögött, észrevenni a jó szándékot és messzire elébe sietni, éjjel-nappal dolgozni, megvetni a könnyű sikert s egy országban, mely még mindig nem ismeri a szó becsületét és csip-csup csetepaték közepette politikai jelszavak nyomán tájékozódik, a tiszta művészetet hirdetni, korholni a beszéddel és dicsérni a hallgatással, deres halántékkal a megújuló literatúra mellé szegődni, mikor a hivatalos világ ellene sorakozik, békésen harcolni és harcosan pihenni, újítani és őrizni, sohase személyeskedni és mindig kimondani az igazságot.”)

Nagyra értékelttem a könyvben annak megmutatását, hogyan ismerte meg Kosztolányi a testi szerelmet. Visszaemlékezéseket idéz, s ezek nagyon is megbízhatóként fogadhatók el. Időnként, nem túl gyakran, olvasni efféle feltárásokat, de nem szokványos az életrajzokban. Arany Zsuzsa munkájának egyik értéke, hogy a biográfiai értelemben vett szerző és a művekben előlépő grammatikai én között világosan különbséget tesz, az életrajzi források alapján szerzett tudást és az esztétikai teljesítményt egymásra vetíti, de nem azonosítja. Mindig megkülönbözteti a lehetséges forrást, indítékot a műtől. (Egyébként Schöpflin is szól erről, mégpedig regényében, a *Mossóczy Pál szép nyara* című, okkal önéletrajzinak tekinthető kalandban. Kevesebb ilyesfajta nyomot hagyott maga után Schöpflin, pedig a szocializációnak, a felnőtté válásnak milyen fontos alkotóeleme.) Általában ezek az írók szexualitására vonatkozó „ismeretek”, úgy vélem, nagyon is indokolt az idézőjel használata, rendszerint pletykákon alapulnak. A pletyka, mint tudjuk, tartalmaz valamennyi valóságot, de sértő is lehet. Erre volt példa az ugyancsak bennfentes, s ezzel a hallomásával-tudástöredékével visszaélő Sárközi Mátyásnak a *Párban magányban* című könyve. Babits Mihály és Tanner Ilonka házasságának általánosabb érvényű, mondjuk kulcs-regény jellegű megírása ellen nem emelnék óvást, de a Sárközi-féle kibeszélés ellen igen.

Példaszerű a Babits – Kosztolányi ellentétnek, a korai kapcsolatuk megromlásának föltárása is Arany Zsuzsánál. Nemcsak pályakezdő-kori, közismert, lázas, hevült levelezésükből idéz, nemcsak Babits egykor Ady-ellenes kirohanásával való revolverezést idézi fel az Ady-revizió körüli turbulens vitát végigkövetve, egészen annak a mikrofilológiai adatnak kibányászásáig, hogy Babits ekkor személyes találkozón akarta tisztázni a helyzetet Kosztolányival. De idéz egy olyan levelet is Arany Zsuzsa, amelyben Kosztolányi Füst Milánért szót emelve meleg, megbecsülő módon köszön el Babitstól, hogy jelezze, a kép mennyire összetett, s nem egyszerűsíthető könnyedén az ellentétre. Az Ady-revizió kapcsán Arany Zsuzsa előhoz olyan finom megjegyzéseket, amelyek dinamikus kapcsolati rokon- és ellenszenvet hoznak játékba. Jó és fontos módszer ez, kár, hogy kevesen alkalmazzák, minthogy kevés az ilyen tüzetes egymásra vetítése a megjegyzéseknek.

Nagyon jó forrásokhoz utalja kutatótársait Arany Zsuzsa. Mindmáig nem készült megfelelő kataszter arról, hogy az írók közül ki hogyan került el a világháborúban való részvételt, azon belül is a frontszolgálat megúszását. (Már amennyiben az sikerült.) Drasche-Lázár Alfréd kezében volt a döntés, akit egyébként érdemes volna újraolvasatni. Nem szükséges semmiféle revízió Drasche-Lázár írói kvalitását illetően, de jobban megértenénk a korabeli közízlést, ha ezt a főként miniszteriális értelmiség számára író és általuk is olvasott szerzőt valaki most komolyan venné. És nemcsak a korabeli közízlésről van szó, hiszen ezeknek az egykor oly népszerű olvasmányoknak írói „technéje” „hajszalcsöveken” keresztül egészen a máig elérhetnek és el is érnek. A közérthetőség és az olvasói világ nyugalma éppen csak megpiszkáló stíl iránti olvasói vágy – meggyőződésem és tapasztalatom – máig elér.

Személyesen erősen érdekel a magyar irodalomban a város megjelenése és a városiasság jellemzése. Tervezek is egy monográfiát arról, hogyan, milyen modalitással jelenik meg a városi habitus a 20. századi szépirodalomban. Az indítást erre Schöpflin Aladár adta, az ő 1908-as *A város* című esszéje, s az, hogy mennyire figyelt a városba költözés, a léptékváltás, a magából szükségszerűen kiforduló élet, a társadalmi modernség és az irodalom összefüggésére. Nos, ehhez is találtam – rengeteg meglévő információ mellé – Arany Zsuzsánál egy fontos, eddig nem ismert idézetet. Ignotus írta az *Édes Annában* megjelenő cselédkérdés feszültségeiről a következőket: „Az ember-állatban benne a vágy, hogy szolgáljon, s benne a düh, ha szolgálnia kell. [...] benne a lázadás az úr ellen. Ambivalencia, mint dicső Freud mondja [...] mely kezet csókol és gyilkol. [...] A falusi ember más állatfajta a városihoz képest., s kész a végzetdráma, ha ez a faji különbség, mint a cselédi szolgálatban, szociális ellentéttel kereszteződik. [...] [a]z van ebben a regényben, nem elmondva, kimondva, sőt, az a művészete, hogy egy szóval sem illetve, de olyan érzékletesen megtörténtetve, hogy szinte szagát érzi az ember.” Nos, ez az idézet nagy találat, s nem véletlen, hogy az ifjabb Ignotus, Ignotus Pál is foglalkozott visszaemlékezésében a problémával, s arra a következtetésre jutott, hogy egy társadalmi osztály feleszmélése sohasem szép folyamat. Köszönet Arany Zsuzsának ezért az Ignotus észrevételért.

A *Kosztolányi Dezső életében* nagyon szerettem a mikroközösségek, például a kávéházi színterek, az albérleti életközösségek, a „pesti éjszakák” és a szerkesztőségek működésének, gyakorlatának leírását. Ezek ugyanis adatokat adnak másfajta kutatásoknak, mint például az általam is éleszteni kívánt *sajtótörténeti* alap kutatások számára is adnak inspirációt, Arany Zsuzsa részeredményei beleépülhetnek a média társadalomtörténete új szemléletébe is. Vészi József *Budapesti Naplója* – itt, pontosabb így, itt is dolgozott a Pestre került Kosztolányi is – megér egy monográfiát. Magam egyelőre „csak” Vészi politikai vezércikkeinek és politikai írásainak gyűjteményét szeretném sajtó alá juttatni.

Nagyra értékelem a Radákovich-szerelem monográfia-beli feldolgozását. Bár meglehetősen irtózom a szóhasználatától, magam, ha tehetem nem is használom a „viszony” szót férfi és nő házasságon kívüli kapcsolatára, mert olyan rossz íz, eleve elítélő attitűd társul hozzá, ám ha idézetben szerepel, természetesen muszáj élni vele. A kapcsolati háromszögeknek hiteles történetét ízlésesen elbeszélni, megérteni, nemes feladat. Itt is teljes a fellelhető források használata, az irodalomtörténész elbeszélő hangneme pedig kifejezetten megértően, szeretetteli módon temperált. Talán itt volt az egyetlen

szerkezetépítési döccenő a számomra a könyvben, mert a szerelem története közvetlenül belefut Kosztolányi halálába. (A kórházi eseményeket, a boncolási jegyzőkönyvet élesebben elkülönítettem volna.) Persze éppen úgy, mint a valóságban. Az itt idézett utolsó Kosztolányi-levél Radákovich Máriának igazi fejezetvéget kívánt volna, fontosabb „dramaturgiai” pozíciót. Ezt alátámasztandó idézem is a levél egy részét: „Ha pedig meghalnék – amit nem akarok, mert élni szeretnék érted –, akkor te élj tovább – erre esküdj meg –, élj azért, hogy ezen a hitvány földön te hordozd legalább a mi emlékeinket, s ezekkel szépítsd meg a csillagokat is, mert ha mindketten eltávozunk, akkor többé senki sem emlékezhet arra, ami a világon szép volt, igaz és tökéletes.” Kommentárt ugyan nem kap az idézet, a Kosztolányiban élő érzéseket jól mutatja. De azt is, hogy van, amikor a nagyobb erők a mégoly erős, célt adó kötődést, tovább élni akarást is félresodorják az útból és a természet, a test megy a maga útján. A temetés körüli felhők, Kosztolányi kéréseinek nem teljesülése – hogy temessék el vele Radákovich Mária fényképét és leveleit – egyben a feleség erejét, a férje életét uralni akaró habitusát, későbbi pszichológiai szakszóval, játszmáját is jól mutatják. A könyv, amit Kosztolányiné a férjéről írt, többnyire meggyőző, hihető, érezhető a tárgyilagosságra törekvés, de többek között éppen ez amiatt az epizód miatt is fenntartással olvasandó. Tudja ezt a *Kosztolányi Dezső élete* szerzője is, egy erős forrásként hivatkozik rá, de végig rengeteg egyéb emlékezést, dokumentumot von be az életrajz megírásába.

Nem tudok válaszolni a kérdésre, hogy ez a könyv miért maradt kívül az Osiris-monográfiák sorozatán. Mert bár életrajz központú, a művek lehetséges értelmezései megkapják a nekik kijáró elemző figyelmet.

A magam részéről ugyanott tartom a könyvespolcomon, mint a monográfiák-sorozat köteteit.